

Michał Proksa
Krzysztof Szuwarowski

Badania archeologiczne na zamku w Przemyślu w roku 1974

W związku z opracowanym projektem przebudowy i modernizacji pomieszczeń teatru „Fredreum”, mieszczących się w północno-wschodnim skrzydle zamku, zostały podjęte, na zlecenie Wydziału Kultury Urzędu Miejskiego w Przemyślu, badania archeologiczne, które prowadziła Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska PP PKZ o/Lublin¹. Projekt ten obejmuje zainstalowanie c. o., założenie maszynowni, wymianę więźby dachowej i podwyższenie dachu, konserwację murów, a także adaptację istniejących pomieszczeń na zaplecze teatru oraz udostępnienie baszty północnej dla celów turystycznych.

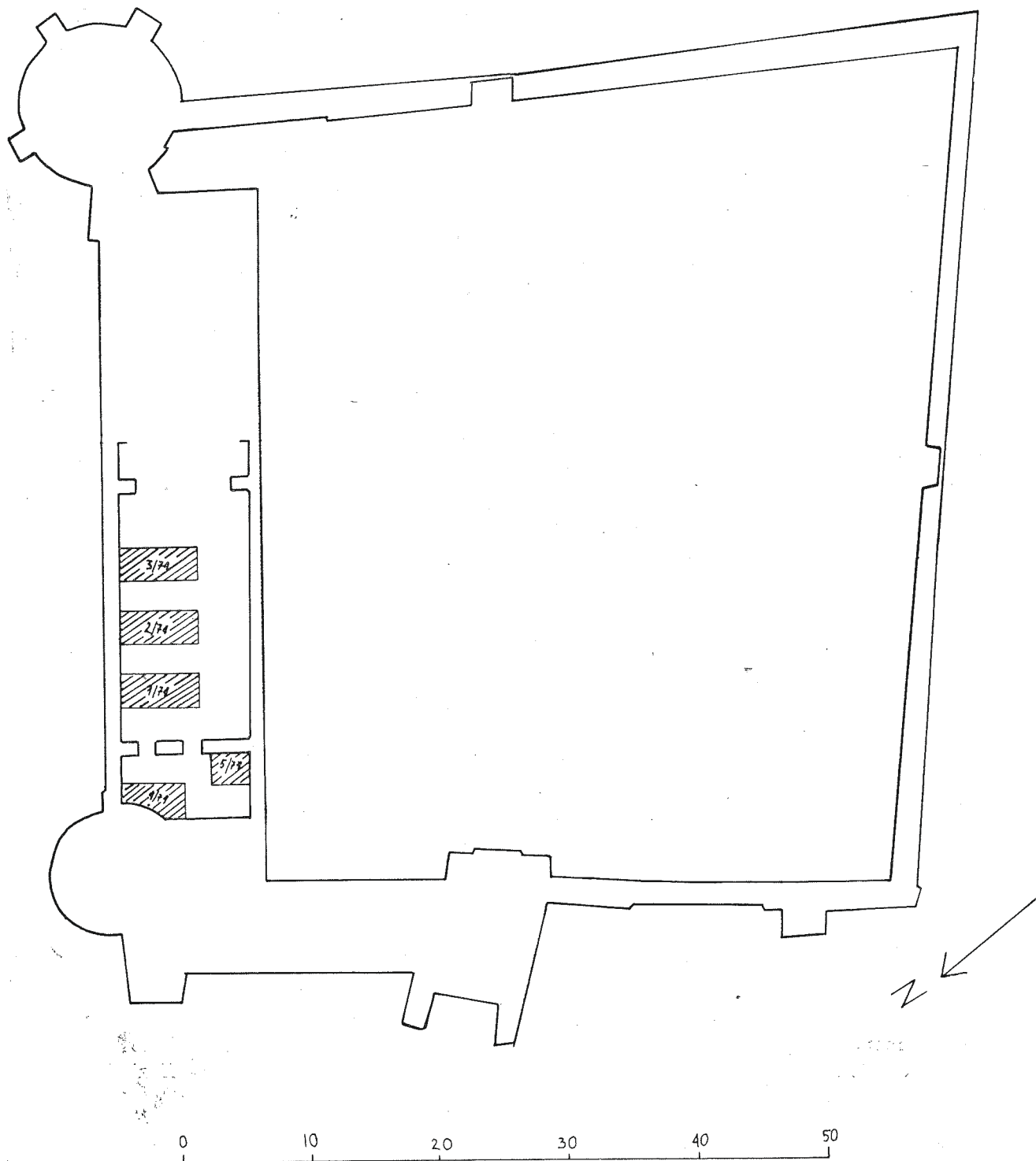
Celem badań archeologicznych było rozpoznanie stratygrafii, uzyskanie danych o osadnictwie tej części wzgórza zamkowego, o poziomie calca, stopy fundamentowej kurtyny NE, a także uchwycenie ewentualnych przekształceń w ar-

chitektonicznej strukturze budynku teatru. Istotnym postulatem badawczym było odnalezienie reliktyw najstarszego zamku Kazimierza Wielkiego.

Otwarto 5 wykopów archeologicznych zlokalizowanych w dawnej sali widowiskowej teatru „Fredreum” i w przyległym od północy sklepionym pomieszczeniu z basztą północną (ryc. 1). Wykopy oznaczono cyframi arabskimi, poczynając od numeru 1/74, nawiązując je do siatki arowej.² Wysokości bezwzględne mierzono od reperu zastabilizowanego w bramie zamkowej. Wysokości względne mierzono od krawędzi do wykopów.

OMÓWIENIE WYKOPÓW ARCHEOLOGICZNYCH

Wykop 1/74 o wymiarach 6,4 m × 2,5 m zlokalizowano w północnej części widowni na arze 48/D i 49/C, na osi NE-SW³. Przylega on

Ryc. 1. Plan zamku z naniesionymi wykopami badawczymi

krótszym bokiem do muru kurtyny, między basztami północną i wschodnią. W pierwszym etapie eksploracji podzielono wykop na dwa naturalne odcinki: wschodni (3,2 m × 2,5 m) i zachodni (2,2 m × 1,2 m), rozdzielone fragmentem zwalonego sklepienia. W odcinku wschodnim przebadano warstwy do głębokości 250 cm. Rozpoznane nawarstwienia — na podstawie inwentarza zabytków — datować można roboczo na okres od XVI do XX w. W części tej odsłonięto lico zachodnie kamiennego muru kurtyny wschodniej

(obecnie partia fundamentowa) oraz lico wschodnie wezglowia ceglanego sklepienia. Odcinek zachodni był eksplorowany do głębokości 230 cm. Zaobserwowano ciągłość niektórych warstw z odcinka wschodniego — wydają się one być związane ze sklepieniem ceglanym, którego zachodnie lico stanowi wschodnią ścianę tego odcinka. W górnej części profilu północnego tkwi mur ceglano-kamienny, będący (być może) zamknięciem piwnicy, do której wejście odsłonięto w wykopie 5/74.

Wykop 2/74. Usytuowany w kierunku południowym od wykopu 1/74 posiada podobne rozmiary i zalega na arach 58/B i 59/A, przytykając prostopadle do muru kurtyny wschodniej. Osiągnięto w nim głębokość 210 cm. Przebadano warstwy nowożytny, w których na głębokości 105—160 cm (259,13—258,58 m. n.p.m.) w środkowej części wykopu tkwił bruk kamienny. W odsłoniętym licu zachodnim kurtyny widoczne są częściowe niewielkie ubytki.

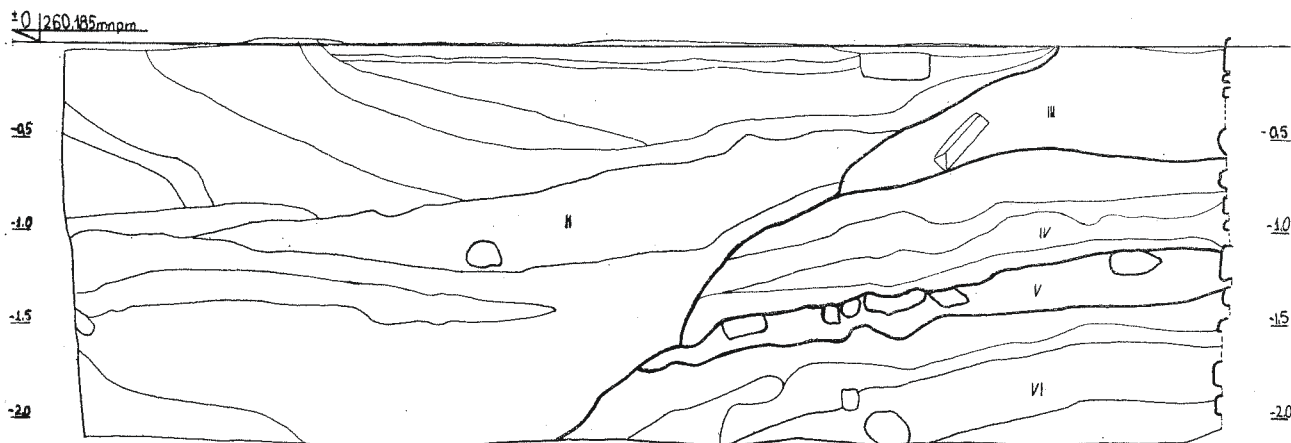
Wykop 3/74 podobnie jak poprzednie usytuowany był prostopadle do kurtyny wschodniej, na arach 58/D, 59/C. Eksplorowano go do głębokości 290 cm. W wykopie tym odsłonięto szereg reliktyw architektonicznych tkwiących w profilu północnym. Są to fragmenty zwałonego sklepienia, z którego zachowały się dwie węzłowiowe części⁴. W profilu południowym widoczne są dwa skupiska cegieł i kamieni pochodzące prawdopodobnie ze zwałonych sklepień. Południowo-zachodnią część wykopu zajmuje układ dużych kamieni tworzących narożnik. Ze względu na fragmentaryczność odkrycia, interpretacja tego obiektu na obecnym etapie badań jest niemożliwa. Przy odczyszczaniu profili odsłonięto trzy poziomy bruki na podsypce z piasku. Dwa z nich zbudowane z drobnych i średnich kamieni wapiennych zalegają w profilu zachodnim na poziomie 259,59—259,14 i 259,34—259,19 m. n.p.m. Charakteryzuje je znaczny spadek w kierunku północnym. Trzeci bruk tkwi poziomo pod zniszczonym sklepieniem na głębokości 258,44—258,34 m. n.p.m. Kontekst reliktyw architektonicznych wskazuje, iż wybudowano go już po zniszczeniu sklepienia.

Wykop 4/74 został zlokalizowany w pomieszczeniu sklepionym, w jego północno-wschodniej części. Przytyka on bezpośrednio do

baszty północnej i kurtyny wschodniej. Wymiary ścian S i W wynoszą 430 cm i 300 cm. Zalega on na arach 38/D i 39/C. Przebadano 165 cm nawarstwień nowożytnych zawierających między innymi dużą ilość niepolewanych kafli, które można odnieść do XVII w. Odsłonięta na styku muru kurtyny z basztą szczelina i nasadzenie baszty na kurtynę, wskazuje na wcześniejsze powstanie muru kurtyny.

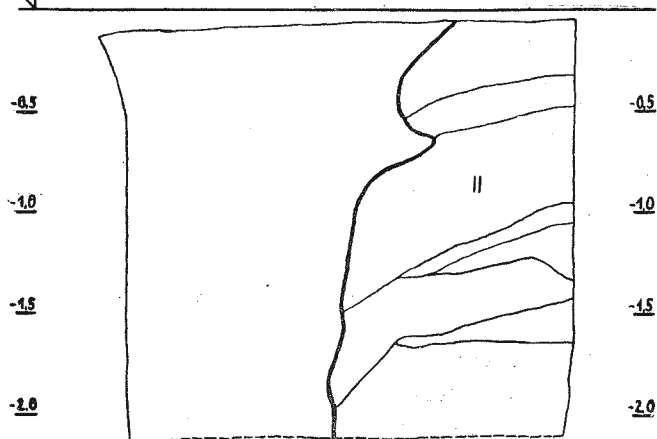
Wykop 5/74 usytuowany był w tym samym pomieszczeniu, w południowo-zachodniej części, na arach 38/C i 48/A. Ma on kształt prostokąta o wymiarach 3 m i 2,6 m i przylega dłuższym bokiem do ściany dzielącej to pomieszczenie od widowni teatru. Wyeksplorowano 230 cm nawarstwień nowożytnych natrafiając na ślady konstrukcji drewnianych, które zachowały się jedynie w postaci mocno spruchniałych smug i „negatywów” belek. W ścianie południowej odsłonięto fragment kamiennego sklepienia o osi podłużnej biegnącej po linii NW-SE. Jest to być może piwnica, której zamknięcie od południa stanowi ceglano-kamienny murek uchwycony w odcinku zachodnim wykopu 1/74.

Ze względu na wybitnie sprawozdawczy charakter niniejszego tekstu, a także brak opracowania zarówno stratygrafii jak i materiału za bytkowego spowodowany kontynuacją badań, można na obecnym etapie przeprowadzić próbę analizy stratygrafii tylko w wykopie 2/74. Tu bowiem najczytelniej rysuje się układ warstw będący odbiciem wszelkich akcji budowlanych i niwelacyjnych. Najbardziej pomocnymi do wydzielenia zespołów warstw okazały się profile północny i zachodni. W profilu południowym występuje powtórzenie warstw z północnego. Wydzielono 6 kompleksów warstw, na które składa się szereg drobnych warstewek o różnorodnym składzie (ryc. 2, 3).

Ryc. 2. Przekrój nawarstwień ściany północnej (NW) wykopu 2/74 z zaznaczonymi zespołami warstw

±0|260,185 m.n.p.m.

Ryc. 3. Przekrój nawarstwień ściany zachodniej (SW) wykopu 2/74 z zaznaczonymi zespołami warstw

I — wkop. Zajmuje południowo-zachodnią część wykopu i sięga od poziomu 260,18 m. n.p.m. do głębokości 258,08 m. n.p.m. Wypełnisko wkopu stanowi jasnoszaro-brunatna piaszczysta ziemia z dużą domieszką drobnego, średniego i grubego gruzu kamiennego i ceglanego przemieszanego z zaprawą wapienną. Ponieważ wkop zajmuje bardzo niewielki procent powierzchni wykopu, a jego skład jest zbliżony do tworzywa warstw przylegających do niego, nie udało się wyodrębnić z niego osobno materiału zabytkowego. Niemniej poziom wyjściowy wkopu pozwala datować go roboczo na XX w. Poszerzenie wykopu w kierunku zachodnim pozwoli wyjaśnić dokładnie czas powstania i jego charakter.

II — zespół o charakterze niwelacyjno-zasypiskowym zalega na całej powierzchni wykopu z wyjątkiem metrowego pasa ziemi przy kurtynie wschodniej. Strop w przybliżeniu poziomy — 260,18 m. n.p.m. W kompleksie tym można wyróżnić dwa podzespoły warstw: dolny — o poziomym przebiegu warstw, natomiast w górnym wyraźnie zaznacza się kierunek zasypywania — z zachodu na wschód. Tworzywo przyrodnicze zespołu jest mocno zróżnicowane. Występują tu warstwy gruzu ceglanego z zaprawą i kamieniami, szara gliniasta ziemia, jasnobrunatna piaszczysta ziemia z uławkami cegieł, il. Niektóre warstwy zawierają w swoim składzie węgielki drzewne i grudki polepy. Materiał zabytkowy — głównie ceramika — występuje w dość dużej ilości. Ze względu na charakter omawianego zespołu warstw jest to ceramika przemieszana — na wtórnym złożu.

III — jest to warstwa zalegająca we wschodniej części wykopu, przy murze kurtyny wschodniej. Posiada znaczną miąższość wynoszącą od 5 do 55 cm (strop: 260,18 m. n.p.m.,

spąg: 259,63—259,43 m. n.p.m.). Utworzona jest z zaprawy wapiennej z drobnym, a miejscami średniej wielkości gruzem kamiennym, zawiera także drobne ułamki cegieł i niewielką ilość grubego żwiru rzeczno. Warstwa ta ma charakter wyrównawczy; została utworzona przy budowie podwyższenia biegnącego wzdłuż ścian widowni teatru i zaznacza się na profilach wykopu 1/74 i 3/74. Nie zawiera żadnego materiału zabytkowego.

IV — zespół warstw tworzą cztery warstewki zalegające również we wschodniej części wykopu, pod warstwą III. Od zachodu przecięty jest zespołem II, od wschodu natomiast przylega ściśle do kurtyny wschodniej. Skład przyrodniczy warstw jest zbliżony do siebie. Jest to tylko szara ziemia z dużą ilością pasm i wkładek gliny, z dużymi fragmentami cegieł, zaprawą i węgielkami drzewnymi i nielicznymi drobnymi kamieniami. Zespół ten podobnie jak następne zalega in situ i jak się wydaje ma powiązania z odpowiednimi warstwami w wykopie 1/74.

V — tworzy ją bruk kamienny na podsypce z drobnoziarnistego piasku. Zbudowany jest ze średnich, a miejscami dużych kamieni — otoczków ułożonych niezbyt ściśle. Zarówno w profilach jak i w środkowej części wykopu zaznacza się wyraźnie spadek w kierunku zachodnim. Poziom stropu: 259,13—258,58 m. n.p.m. Jest to zdecydowany poziom użytkowy wnętrza budynku.

VI — zespół zalega pod brukiem i jest najbardziej wysunięty w kierunku zachodnim. Widoczny jest wyraźnie lekki spadek w kierunku zachodnim pięciu warstewek składających się na ten zespół. Ich tworzywo przyrodnicze charakteryzuje duża spoistość związana z występowaniem gliny i ilu, jako zasadniczej domieszki szarej gruzelkowej ziemi. Ponadto, warstewki te zawierają znaczną ilość kamieni, węgielków drzewnych, drobnych fragmentów cegieł i grudki zaprawy. Być może warstwy te pochodzą z pierwszej połowy XVI w.

W świetle dotychczasowych badań powyższe stwierdzenia mają charakter roboczy, niemniej najogólniej można powiedzieć, że we wszystkich wykopach badawczych eksplorowano głównie warstwy nowożytnie, „zahaczając” tylko o strop warstw średniowiecznych. Badania tych warstw — z jednej strony, a z drugiej poszerzenie wykopów, przyniesie na pewno rozstrzygnięcie szeregu kwestii dotyczących zarówno stratygrafii i chronologii, jak i architektury.

Przypisy

¹ Badania konsultowali: doc. dr hab. J. T. Frazik — sprawy architektury i mgr A. Kunysz — kwestie archeologiczne.

² Zrekonstruowano w terenie siatkę arów z badań doc. dr A. Żakiego. Ponieważ posiadany podkład nie obejmuje całego wzgórza, nową numerację arów ograniczono do dziedzińca wewnętrznego i zabudowy.

³ Dla ułatwienia, w dalszym ciągu tekstu posługiwać się będziemy uproszczoną sygnaturą stron świata: NE-wschód, NW-północ, SE-południe, SW-zachód.

⁴ Według opinii J. T. Frazika, który oglądał świeżo odsłonięte relikty, są to najprawdopodobniej pozostałości XVII-wiecznych piwnic.

1974 DURCHGEFÜHRTE ARCHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN IM SCHLOSS VON PRZEMYŚL

Resümee

Im Zusammenhang mit der geplanten Renovierung und Revalorisierung des NO-Flügels des Schlosses von Przemyśl, der das Fredreum-Theater beherbergt, wurden archäologische Untersuchungen in Angriff genommen. Das Ziel der Untersuchungen bestand darin, die Stratigraphie und die Umgestaltungen in der Baustruktur des Gebäudes zu erforschen und die Überbleibsel des Schlosses von Kazimierz dem Großen freizulegen.

Die Ausgrabungen wurden im Zuschauerraum des Theaters und im von Norden her anschließenden Gewölbe angelegt.

Die Ausgrabung 1/74 wurde bis zu einer Tiefe von 250 cm untersucht, wobei die neuzeitliche Schichtfolge (16.—20. Jh.) erkundet wurde. Freigelegt wurden das Fragment eines Ziegelkämpfers und die Fundamentpartie der NO-Kurtine.

Die Ausgrabung 2/74 ist 210 cm tief. Untersucht wurden die neuzeitlichen Schichten, in denen zum Teil zerstörter Steinpflaster steckte.

Die Ausgrabung 3/74 reicht bis in eine Tiefe von 290 cm. Entdeckt wurden zwei steinerne Arkadenkämpfer und drei Schichten Steinpflaster.

Die Ausgrabung 4/74 grenzte an die Nord-Bastei. Erforscht wurden 160 cm neuzeitliche Schichten, die große Mengen von nicht glasierten Kacheln aus

dem 17. Jahrhundert enthielten. Die am Berührungspunkt der Bastei und der Kurtine entdeckte Spalte weist auf die frühere Entstehung der Kurtinemauer hin.

Bei der Ausgrabung 5/74 wurden bis zu 230 cm tiefe Schichten erforscht. In der Südwand stieß man auf ein Fragment des Gewölbes, das wahrscheinlich ein Teil des unter dem Zuschauerraum befindlichen Kellers darstellte. Von den explorierten Ausgrabungen ist die Stratigraphie der Ausgrabung 2/74 besonders deutlich. Dort wurden sechs Gruppen von Schichten unterschieden, die sämtliche Bau- und Nivellierungsarbeiten widerspiegeln.

Die Gruppen I und II stellen Ausgrabungen aus dem Anfang des 20. Jahrhunderts dar, die dann wieder zugeschüttet wurden. Die Gruppe III stammt aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, da der Raum zum Zuschauerraum des Theaters umfunktioniert wurde. Die Gruppen IV und V (Steinpflaster) stellen die Nutzflächen des Gebäudeinneren dar, während die Gruppe VI Nivellierungscharakter hat und wahrscheinlich aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts stammt.

Die obigen Bemerkungen haben Arbeitscharakter. Weitere Geländeuntersuchungen und die Erarbeitung der bereits vorhandenen Materialien sollen vollständige Angaben liefern.